

Soome-ugri sõlmi kombeldes ja harutades

Soome-ugri sõlmed 2013. Toimetaja Üve Maloverjan. Tallinn: Fenno-Ugria, 2014. 191 lk; Soome-ugri sõlmed 2014. Toimetaja Üve Maloverjan. Tallinn: Fenno-Ugria, 2015. 176 lk; Soome-ugri sõlmed 2015. Toimetaja Maarja Sarv. Tallinn: Fenno-Ugria, 2016. 176 lk; Soome-ugri sõlmed 2016. Toimetaja Taisto-Kalevi Raudalainen. Tallinn: Fenno-Ugria, 2017. 144 lk; Soome-ugri sõlmed 2017. Toimetaja Taisto-Kalevi Raudalainen. Tallinn: Fenno-Ugria, 2018. 156 lk; Soome-ugri sõlmed 2018. Toimetaja Taisto-Kalevi Raudalainen. Tallinn: Fenno-Ugria, 2019. 191 lk.

„Soome-ugri sõlmed” on 1927. aastal asutatud ja 1991. aastal taastatud MTÜ Fenno-Ugria asutuse aastaraamat. Küm-

neid kultuuriasutusi, loomeliite ja kultuuriseltse ühendav katusorganisatsioon on seadnud endale eesmärgiks tegutseda kõigi soome-ugri rahvaste, nende keelte ja kultuuride säilimise nimel. Fenno-Ugria tegevdirectori Viia-Kadi Raudalainen (2013: 5)¹ sõnusti kajastab aastaraamatu pealkiri ühelt poolt eestlaste ja sugulasrahvaste sõlmumise punkte, teisalt aga nende sõlmküsimusi ehk mureprobleeme. Aastaraamatu esimene köide ilmus 2012. aastal ning kajastas asutuse ja selle partnerite 2010. ja 2011. aasta mõtteid ja tegevusi. 2013. aastast alates peegeldab aastaraamatu iga köide vaid ühe aasta tegevust. Ühtekokku on 1346 lehekülge mitmekesisist ja põnevat lugemist soome-ugri teemadel. Kaht esimest köidet olen Keele ja Kirjanduse veergudel juba varem arvustanud.²

¹ Viidete aastaarv osutab aastaraamatu ilmumisaastale.

² Vt E. Ernits, Aastaraamat peegeldab soome-ugri maailma mitmest kandist. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 11, lk 866–869.

Käesolevas kirjutises tuleb juttu kuuest viimastest aastaraamatust. Kõigel peatuda, kas või ainult mainimisi, muidugi ei õnnestu. Veidi täpsemalt saab kajastada vaid keele ja ilukirjandusega seonduvat.

Iga aastaraamat on jagatud teemaplokkideks, mille mõned pealkirjad korduvad kas täielikult või osaliselt (nt „Ekspeditsioonid ja reisid” või „Reisid ja välitööd”). Kuigi rahvusvahelisi sündmusi on pidevalt kajastatud, on nad ainult viimases aastaraamatus koondatud rubriiki „Rahvusvaheline koostöö”. Kirjutised kajastavad soome-ugri rahvaste keeli, kultuuri, identiteeti ja praegust olukorda ning ettevõtmisi ülla ja hädavaljaliku eesmärgiga kõige selle säilitamiseks, arendamiseks ja võimalikult laiemaks tutvustamiseks. Muu hulgas antakse igas köites kronoloogiline ülevaade Fenno-Ugria üritustest aasta jooksul, samuti räägitakse hõimurahvaste programmi kirjanduspreemia, Ilmapuu auhinna ja teaduspreemia saanutest ning Lennart Meri Veelinna-rahva rahastu stipendiaatidest.

Aastaraamatud on hästi toimetatud, kaunilt kujundatud ja trükitud heale paberile. Lisaväärtuseks on igale artiklile lisatud autorite lühibiograafiad. Paraku on ainult kaks viimast „Soome-ugri sõlmede” köidet varustatud venekeelse sisukorra ja paarileheküljelise resümeeaga. Kahtlemata võiks lisada ka ingliskeelse kokkuvõtte. Tuline kahju, et me hõimlased sellest huvitavast ja meid kõiki puudutavast teosest nii vähe osa saavad.

Keeleteemad on koondatud rubriiki „Keel ja kirjandus” (2014) ning „Keel ja kultuur” (2018), kuid neid leiab mujaltki. Suurem osa siia kuuluvatest kirjutistest tutvustab tehtut, sh suure vadja keele sõnaraamatu loomislugu (Esta Prangel 2014), Eesti Keele Instituudi soome-ugri keelte osakonna saavutusi (Mari Usküla 2014), vadja ja isuri keele õppekirjandust (Heinike Heinsoo 2016), soome-ugri terminoloogiprojekti „Terminologia scholaris”

(János Pusztay 2018), eesti-mari veebisõnastikku (Sven-Erik Soosaar 2018), eesti-udmurdi veebisõnaraamatut (Margit Langemets 2016) ning 2017. aastal kaitsitud viit soome-ugri teemalist dissertatsiooni (Tõnu Seilenthal 2018).

Tartu Ülikooli emeriitprofessor, geograaf Ott Kurs (2016) meenutab kokkupuutumisi prof Paul Aristega (1905–1990) ning Tallinna Ülikooli emeriitprofessor Anu-Reet Hausenberg (2016) kirjutab oma väitekirja juhendajast, komi keeleteadlasest Vassili Lötkinist (1895–1981). Informatiivsed on keeleteadlaste seminaride ja konverentside kokkuvõtted, sh näiteks noorte autorite sissevaade Karjalas toimunud keeleteadlaste seminarisse (Tiina Klooster, Merit Müller 2015).

Hõimupäeva konverentsi „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus” raames avaldas üldistava artikli rahvusliku keelepoliitika mudelitest, mida rakendatakse Põhja-Venemaa soome-ugri rahvaste suhtes, Komi vabariigi riigiteenistuse ja juhtimise akadeemia direktor Nina Nesterova (2015). Kindlasti väärib lugemist Tartu Ülikooli teaduri Tuuli Tuisu kirjutis, mis tutvustab rahvusvahelise liivi keele ja kultuuri aasta sündmusi Lätis (2016). Keeleteadlane Jaan Õispuu kajastab ühes kirjutises karjala keele ja kultuuri velmamist 1989. aastast alates (2019) ning teises kirjatükis livvikeelse luuletaja, tõlkija ja kirjanduselu korraldaja Aleksandr Volkovi elu ja loomingu (2018). MTÜ Põlisrahvaste Arengu Keskuse juhataja Oliver Loode küsib oma artiklis, kas on veel lootust, et karjala keel saaks lähemas tulevikus riigikeeleks Vene Föderatsiooni ainukeses rahvusvabariigis, kus nimirahva keelel puudub ametlik staatus (2019).

Järgnevalt tuleb arvustuses juttu soome-ugri kirjandusloost ja sellega tihedamalt põkkuvatest distsipliinidest. Aastaraamatus ilmus pikem ülevaade 2017. aastal Tartus peetud 14. rahvusvahelisest

soome-ugri rahvaste kirjanduskongressist, millel osales 76 delegaati, sh 14 ungarlast, 9 vepslast ja 8 soomlast; konverentsi pearõhk asetati sellele, kuidas soome-ugri rahvaste kirjanikud kajastavad oma teostes piirkonna ajalugu. Ülevaatlik on kirjaniku ja hõimuliikumise tegelase Kauksi Ülle kirjutis etnofuturismi konverentsist Obinitsas (2016). Hõimupäeva konverentsi „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus” raames peetud ettekande põhjal kirjutab Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna teadur ja Pariisi idakeelte instituudi soome-ugri uuringute professor Eva Toulouze (2015) pikema artikli metsaneenetsist luuletaja ja ühiskonnategelase Juri Vella (1948–2013) elust ja tegevusest.

Enamik soome-ugri rahvaste folkloori, rahvausundi ja kirjanduse valdkonda kuuluvatest kirjatükkidest annavad lugejale ettekujutuse eesti keeles ilmunud tõlgetest, sh vaadeldakse ersa ja mokša proosakogumikke ning resümeeritakse üht itkualast doktoritööd (Natalia Ermakov 2014, 2015), kirjeldatakse udmurdi eepost „Köldösini aeg” (Muš Nadii 2015) ning idapoolsete soomeugrilaste näidendite kogumikku (Arvo Valton 2017). Folklorist Aado Lintrop teeb kirjutises „Tõlkides loodud eeposed” huvipakkuva ülevaate algselt vene keeles sepistatud komi, mansi, mari ja udmurdi eepostest (2016). Rahvaluuleteadlane Madis Arukask iseloomustab hõimurahvaste programmi preemia saanud mahukat vepsa mütoloogia entsüklopeediat, mille koostas Karjala keele, kirjanduse ja ajaloo instituudi sektorijuhataja Irina Vinokurova (2017). Folklorist Taisto-Kalevi Raudalainen arvustab Madis Arukase artiklikogumikku „Uurimusi vepsa rahvausust” (2017) ja votoloog Heinike Heinsoo loodud esimest vadja proosateost „Suuri päive” („Tähtis päev”) (2019). Kirjanik Jürgen Rooste heidab arvustuses „Soome-ugri kartoteek” mõneti karmi pilgu Arvo Valtoni koostatud raamatule

„Vaateid soome-ugri rahvaste kirjandusele” (2019).

Peale kirjanduselu on viimase aja „Soome-ugri sõlmedes” vaadeldud muidki kultuurisündmusi. Tollane Setomaa *ülembootska* Annela Laaneots tutvustab Obinitsast lähtuvalt soome-ugri kultuuri-pealinnade eesmärke ja tegemisi (2016). Eesti Rahva Muuseumi teadur Svetlana Karm ja Tartu Ülikooli etnoloogiaprofessor Art Leete käsitlevad ajaloolises loikes soome-ugri püsinäituse „Uurali kaja” kujunemist. Üks aastaraamat sisaldab sel teemal kogunisti terve ploki nelja kirjutisega (Indrek Jääts, Elo-Hanna Seljamaa, Peeter Laurits, Ildikó Lehtinen 2017). Viimati mainitud autor võrdleb „Uurali kaja” mujal koostatud soome-ugri rahvaste ekspositsioonidega, resümeerides, et „vähemusrahvaste esindajad peaksid olema rohkem kui rahul, kuna näitus annab nende pärandkultuurist ja pärimusest suurepärase, ositi isegi ülistava pildi” (Lehtinen 2017: 68). Teisal annab Svetlana Karm koos Piret Koosaga pikema ülevaate soome-ugri brändi näitusest „Karu, õ ja „Joškin kot”” (2015). Etnoloogid Eva Toulouze, Liivo Niglas ja Laur Vallikivi on ekspeditsioonide käigus teinud rohkesti tähelepanekuid Baškiirimaa udmurtide ohvipappidest ja -palvustest ning kirjutanud lähemalt (sel puhul on märgitud autorina ka Nikolai Anisimov) 1930. aastal sündinud ohvipapp Nazip Sadrijevist (2015, 2017).

Viia-Kadi Raudalainen kajastab aastaraamatutes Eestis aset leidnud soome-ugri muusikaalaseid ettevõtmisi (2014). Ta on teinud intervjuu eesti rahvamuusikutega (2015), kaardistanud „Veelinnurahva” rännuteed jm (2015). Muusikute soome-ugri suunalist tegevust peegeldavad ka Eve Tisleri, Kristi Mühlingi ja Anna Mišini artiklid (2018). Folklorist Janika Oras iseloomustab veebiüllitist „Vadja ja isuri rahvalaulud” (2016). Filmiinimese

ja soome-ugri aktivisti Edina Csüllögiga tehtud intervjuust saame teada soome-ugri filmide tegemisest ja filmifestivalidest (Tatiana Alöbina 2016). Kulinaaria entusiastid Ljudmila ja Aivar Ruukel teevad juttu soome-ugri söögikultuurist (2014).

Kindlasti pakuvad huvi kirjutised hõimurahvaste eluolust, probleemidest jm. Jaak Prozes analüüsib Eesti 2011. aasta rahvaloenduse andmeid siin elavate soome-ugri rahvaste kohta (2014): meil registreeriti toona 17 rahvust, kõige rohkem soomlasi (kokku 7589), mordvalasi (436), ingerisoomlasi (369), karjalasi (363) ja marisid (241). Venemaa väikerahvaste mineviku huvilistel tasuks lugeda sama autori kirjutist „1917. aasta – väikerahvaste lootusi seoses liberaalse demokraatia arenguga Venemaal” (Prozes 2018). Soome fennougrist Janne Saarikivi kirjeldab, kuidas paljurahvuselisel Venemaal jääb soome-ugri rahvaid ajapikku üha vähemaks (2016).

Viimases aastaraamatus kirjutab Heinike Heinsoo Tartu Ülikooli Narva kolledžist, eriti selle õppejõu Szilárd Tóthi ennastalgavast tegevusest 2013. aastast alguse saanud soome-ugri teemaliste teaduskonverentside põhikorraldajana (2019). Tóth organiseerib igal aastal kaht konverentsi: kevadel toimuvat soome kirjakeele isale Mikael Agricolale pühendatud konverentsipäeva ning sügiseti vaheldumisi aset leidvat konverentsi, mille üldteemaks on kas „Vabaduse kontsept Ida-Euroopa kirjanduses” või „Uralo-indogermanica”. Nende konverentside temaatika on olnud väga lai (keeleteadus, kirjandus, folkloristika, arheoloogia, muinastaie jne) ning esinejaid on saabunud paljudest maadest: Eestist, Soomest, Karjalast, Marimaalt, Udmurtiast, Handi-Mansimaalt, Ungarist, Saksamaalt, Rumeeniast jm.

2014. aastal toimus sisukas hõimupäevakonverents teemal „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus”. Sealsetest

ettekannetest kokku pandud plokis ilmus õigusteaduse doktori Vladimir Krjažkovi ülevaade Venemaa põhjala väikerahvaid puudutavate õigusaktide arengudünaamikast, olukorrast ja väljavaadetest (2015). Siinkohal märgitagu, et Venemaa soome-ugrilaste hulgas eristatakse vabariikide nimirahvaid (karjalased, komid, marid, mordvalased, udmurdid), riigi rahvusvähemusi (eestlased, liivlased [!], soomlased) ja väikseid põlisrahvaid (handid, isurid, mansid, saamid, setod, vadjalased, vepslased). Õigusteaduse kandidaadi, isurite ühenduse Šoikula juhatuse liikme Dmitri Harakka-Zaitsevi teemaks oli „Isurite ja vadjalaste rahvusidentiteeti ohustab tööstuse pealetung” (2015). Art Leete ja Komi vabariigi rahvusmuuseumi teaduri Vladimir Lipini tekst kandis pealkirja „Komi jahimehed ja keskkonnamuutused” (2015) ning folklorist Anzori Barkalaja oma „Majanduskasvu mudel ja põlisrahvaste eluviis [hantide näitel]”.

Ajakirjanik Margus Parts on usutlenud Soome saami parlamendi liikmeid, kelle väitel ilmneb, et „soomlased ei mõista, et saamid pole soomlased” (2018: 81). Aastaraamatutes on veel juttu ingerisoomlastest kui multikultuursest vähemusest (Anniina Ljokkoi 2014), „Hõimurahvastest Putini hammasrataste vahel” (Oliver Loode 2015), Ungari riigi suhtumisest hõimurahvastesse (János Pusztay 2015) ning merjalastest (Jaak Prozes 2015).

2018. aastal toimunud hõimupäevakonverentsi teemaks oli „100 aastat soome-ugri rahvaste iseolemist”. Konverentsi teemadest käsitleti aastaraamatus (2019) Eesti ja Soome iseseisvuse sünni (Ago Pajur, Pekka Kauppala), Karjala autonoomia kavandamist (Juri Kilin), Ingeri polku Eesti Vabadussõjas (Igor Kopõtin), mari ja mordva rahvuslikku liikumist (Vladimir Abramov, Rodion Tšuzajev), soome-ugri rahvaste „vandenõusid” (Jaak Prozes) ning muudki huvipakkuvat.

Viimase kuue aasta „Soome-ugri sõlmedes” on avaldatud 26 reisikirja soome-ugri aladelt, väisamata jäid vist ainult ugri rahvaste kodumaad. Peale Ott Kursi, kes meenutab oma 1960. aastate reise, käsitlevad teised autorid aruandeaasta ekskursioone ja välitöid. Need lisavad teavet kõnealuste rahvaste kohta ja annavad aimu nende (enamasti armetust) olukorrast. Kirjutiste erilise emotsionaalsuse pärast tuleks neid ise lugeda.

Oodatult on aastaraamatus palju juttu soome-ugri hõimuliikumisest. Sellele oli pühendatud konverents „Soome-ugri rahvaste taasärkamisaeg ja hõimupäevad 25” 2013. aastal Tallinnas. Konverentsi ettekanded hõlmavad aastaraamatust tervelt veerandi. Jaak Prozes esines teemal „Hõimuliikumise unistused ja reaalsus 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses”, Helsingi ülikooli professor Riho Grünthal „Soome hõimutöö tõusud ja mõõnad”, ungari fennougrist Sándor Csúcs „Reguly selts ja hõimupäevad Ungaris”, Komi vabariigi riiginõukogu aseesimees Valeri Markov „Rahvusliikumine Komi vabariigis 1990ndate alguses ja valmistumine soome-ugri rahvaste 1. maailmakongressiks”, vepslasest Karjala teaduskeskuse etnoloogiateadur Zinaida Strogalščikova „Karjala läänemeresoome rahvaste ühiskondlik liikumine” ning mari poliitikategelane ja etnograaf Nikandr Popov „Liikumise Mari Ušem taassünd 1990. aastatel”. Teisal annab Jaak Prozes ülevaate hõimupäevakonverentsist „Soome-ugri (o)positsioon” (2016). Pikem läbilõige esitatakse soome-ugri maailma 2016. aasta suursündmusest, 7. soome-ugri rahvaste maailmakongressist Lahtis, kus osales 161 delegaati ja 270 vaatlejat, kes esindasid 22 uurali rahvast (2017). Lätis toimus samal aastal soome-ugri rahvaid tutvustav festival (Viia-Kadi Raudalainen 2017). 2017. aasta sügisest alustas tegevust ERM-i hõimuklubi (Anti Lillak 2018).

MTÜ Fenno-Ugria 90-aastasest ajaloost annab põhjaliku ülevaate selle üks taasisutajaid ja töötajaid, ajaloolane Jaak Prozes, kes on samas aastaraamatus käsitletud ka Fenno-Ugria hõimuklubi tegemisi (2017). Lugemist väärib ka ersa rahvusliikumise Mastorava juhi Kšumantsjan Pirguži (Grigori Mussaljev) antud karmisõnaline intervjuu (2014). Etnoloog Lyudmila Yamurzina loob pildi maride seltsitegevusest Eestis (2017).

Peale ilukirjandusteoste on „Soome-ugri sõlmedes” arvestatud ka muid väljaandeid, sh rahvusvaheliselt tuntud antropoloogi Karin Margi (1922–1999) monograafiat „Soome-ugri rahvaste füüsiline antropoloogia” (2015) ning toonase rahvaluuledoktorandi ja ajakirja Inkeri peatoimetaja Taisto-Kalevi Raudalainen põhjalikku teost ingerisoomlastest „Oma maa ubina äitsen” (2015). Eraldi tuleb sisukuse poolest rõhutada viimati mainitud autori kriitilist arvustust 2017. aastal ilmunud mahuka venekeelse „Leningradi oblasti illustreeritud etnokonfessionaalse atlase” kohta. Nimetatud teos käsitleb sealseid rahvarühmi kõikvõimalikest aspektidest, kuid puhuti ebatäpselt ja ideoloogiliselt kallutatult (2018).

Kokkuvõtteks võib nentida, et seni on ilmunud sisurikkad „Soome-ugri sõlmed”, mille arvukaid ja mitmesuguseid sõlmi annab ikka vaadelda, kombelda ja lahti harutada. Aastaraamat jääb suurepäraseks tunnismärgiks Fenno-Ugria tegemistest soome-ugri maailmas. Üllitis on väga oluline lüli hõimuliikumise keerulises ahelas, ent see on ka lihtsalt nauditav lugemisvara, mis on kirjutatud arusaadavas keeles. Ehk jõutakse lähitulevikus samasisulise väljandeni nii inglise kui ka vene keeles. Sooviksin, et olulise aastaraamatu ilmumist ei vääraks ükski jõud.

ENN ERNITS